

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 95 1974

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

nehåller en del förhastade tolkningar och andra misstag. Men i allmänhet är tolkningarna säkra. Författaren har gjort en grundlig inventering av materialet och hon har nyttjat det på ett intelligent sätt. Till avhandlingens förtjänster hör den rika illustreringen, som dock hade fått ännu större värde om kommentarerna till Lucidor och Runiusporträtten gjorts mera konkreta.

Bernt Olsson

Ruth Nilsson: *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren*. Kvinnohistoriskt arkiv 10. CWK Gleerups Bokförlag. Lund 1973.

Ruth Nilsson behandlar i sin avhandling kvinnouppfattningen i Sverige under 1600- och 1700-talen. Det är ett enormt, delvis helt obearbetat ämne av stor betydelse att få kartlagt.

Som bekant har det funnits en debatt i vår västerländska kultur om kvinnans s. k. »bestämelse» allt sedan antiken. Under den period RN behandlar förs debatten in i vårt land. Feministiska idéer när Sverige och brytningen med den patriarkala kvinnouppfattningen börjar. Den ideologiska bakgrunden till 1800- och 1900-talens kamp för kvinnofrigörelse förbereds. Avhandlingen belyser således den svenska förhistorien till den utveckling mot jämställdhet mellan könen som fortfarande pågår över hela världen, och som författare under olika tider varit engagerade i.

Avhandlingens disposition är enkel och klar. Efter ett inledningskapitel om inflytelserika ideologiska ståndpunkter utomlands, behandlas debatten i Sverige i icke skönlitterära texter i fyra, kronologiskt upplagda kapitel. Med dem korresponderar fyra kapitel om skönlitterära texter, där endast ett litet fåtal författare tas upp, huvudsakligen drottning Kristina, Sophia Elisabeth Brenner, Hedvig Charlotta Nordenflyckt och Anna Maria Lenngren. Mera i förbigående kommer några manliga författare in i bilden (Gustaf Rosenhane, Kolmodin, Dalin, Gyllenborg och Thorild).

Många och hårda begränsningar i metod, texturval etc. har blivit nödvändiga med ett så överdimensionerat avhandlingsämne.

Den metod RN valt bör ses i ett metodhistoriskt sammanhang. I Sverige har vi vid studium av författarens kvinnosyn inte odlat ämnen av en sådan omfattning och sysslat med så tidiga epoker som man gjort utomlands. Det tycks som om tider av livlig debatt om kvinnans ställning i samhället inspirerat till forskning rörande kvinnor och kvinnouppfattningar. Röstströrelsen – den kanske starkaste kvinnorörelse som hittills existerat – var en sådan tid. Anmärkningsvärt många av de verk RN stöder sig på och nämner bland sina utgångs-

punkter tillkom redan på 1910- och 1920-talen (Abensour, *La femme et la féminisme avant la révolution*, 1923; Kluckhohn, *Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts* . . ., 1922; Reynolds, *The learned Lady in England 1650–1760*, 1920; Crohns, *Legenden och medeltidens latinska predikan och »exempla» i deras värdesättning av kvinnan*, 1915).

Det har fallit sig naturligt för RN att i sin metodik närmast anknyta till de traditionella idéhistoriska och komparativa metoder, som används i dessa verk – inte till de litteratursociologiska och andra nyare metoder för analys av könsrollsattityder som utarbetats i Sverige under 50-talet och i Danmark och USA under 70-talet. Metodiska begränsningar har endast ofullständigt redovisats och motiverats i inledningen. Att avhandlingens ämne ter sig modernt hindrar således inte att det är ett lärdomsprov av traditionell typ.

Fyra centrala frågeställningar undersöks i varje text, skönlitterär och icke skönlitterär, tvärs igenom hela avhandlingen: 1) Hurdan är kvinnans natur beskaffad? 2) Vilken uppfostran skall hon få? 3) Vilket skall vara hennes verksamhetsområde? 4) Hurdan skall hennes relation till mannen vara särskilt i äktenskapet? Frågebatteriet har övertagits från tidigare forskare och har mest konsekvent använts i ett lärdomshistoriskt arbete (Ruth Kelso, *The Doctrine for the Lady of the Renaissance*, 1956), där renässansens livliga »kvinnosaksdebatt» sorterats upp i vad som var höger och vänster i varje fråga.

De fyra frågorna är i hög grad relevanta också för de decennier RN undersöker. Bakom dem döljer sig själva kärnfrågan: Är kvinnans »natur» av en lägre beskaffenhet än mannens och är det således rimligt, att hon utestängs från utbildning, myndighet, ekonomisk självständighet, yrkesverksamhet, ämbeten och inom äktenskapet är helt underordnad mannen?

Tyvär har RN i motsats till Kelso givit föga plats åt uppsortering av alla de olika ståndpunkter hon refererar. Metoden fullföljs inte, vilket gör forskningsresultaten onödigt svåra att överblicka. Urvalet av texter har dessutom gjorts så, att progressiv, feministisk kvinnosyn dominerar, medan i Sverige den konservativa, patriarkala kvinnouppfattningen var förhärskande under de två århundradena. Avhandlingens titel »Kvinnosyn i Sverige» kan således ge anledning till missförstånd.

Vid disputationen motiverade RN sitt texturval på följande sätt: Den konservativa kvinnosynen är mindre intressant ur idéhistorisk synpunkt, eftersom den vanligen utgorde ett omedvetet och osjälvständigt upprepande av antikens, Gamla Testamentets, Paulus' och kyrkofädernas uppfattning, eller helt enkelt återspeglade vad som föreskrevs i dåtidens lagar och kyrkliga förkun-

nelse. Feministerna däremot hade hon funnit vara folk som tänkte själva och formulerade sig självständigt – även om de ibland byggde på Platon och Jesus – och därför mera givande att undersöka. Mot detta vill jag invända, att vad som bedöms som intressant måste bero av vad avhandlingen har för målsättning. Är målsättningen att ge en pålitlig bild av kvinnosynen, kan man inte skjuta åt sidan som ointressanta dess dominerande inslag. Är däremot målsättningen en annan borde det angivits i avhandlingens titel.

RN:s sätt att använda komparativa aspekter huvudsakligen illustrativt – för att konstatera om en viss idé är originell eller redan finns uttalad någon annanstans, inte för att konstatera genetiska samband mellan olika texter – har heller inte stimulerat till slutsatser beträffande eventuell idéutveckling inom det feministiska lägret. (Med feminism menar RN enligt grundbetydelsen i SAOB: »Åsikt som hävdar och rörelse som arbetar för kvinnans fulla ekonomiska, sociala och politiska jämställdhet med mannen»). Biografiskt-psykologiska aspekter lyser nästan helt med sin frånvaro och den idéhistoriska inriktningen har sällan använts för att förankra ståndpunkter i ett större idéhistoriskt perspektiv. RN:s sammanfattande omdöme om sina resultat lyder kortfattat och försiktigt, att debatten om kvinnan i sina huvuddrag varit stillastående under de två århundradena.

Om avhandlingens titel varit en annan och angivit, att uppmärksamheten huvudsakligen inriktats på feministiska texter, skulle det varit givet att sortera upp dem i olika grader eller former av feminism, och en skala skulle erhållits, kanske en utvecklingslinje, inom den feministiska sektorn av debatten. Måhända hade debatten då inte tett sig fullt så stillastående.

Urvalet skönlitterära texter har som nämnts begränsats till ett fåtal författare. Därtill kommer en oredovisad begränsning. Författarna representeras endast av texter som explicit uttrycker deras kvinnosyn. Fiktiva texter har undvikits. Allt som sägs indirekt och underförstått med bilder, symboler, känslouttryck och stilvalörer – som ibland förmedlar värderingar effektivare än explicita påståenden – har lämnats därhän.

De lärdomshistoriska kapitlen, som utgör avhandlingens tyngdpunkt, är imponerande. Ett oerhört rikt material analyseras, och då och då blixtrar sensationella fynd förbi. RN:s förmåga att leta fram relevant material är beundransvärd och vittnar om hängiven forskarmöda och stort spår-sinne. Hon har följt debatten först och främst på vetenskapligt håll och granskat bl. a. 73 latinska doktorsavhandlingar, 1620–1799, inom juridik, teologi, filosofi, ekonomi, politik, historia. Det enda som saknas är medicin – tyvärr ganska betydande för synen på kvinnans natur. Därefter kom-

mer en fyllig svit tidningar och tidskrifter – utan anspråk på fullständighet men dock uppgående till ca 25, av vilka somliga granskats i 30 årgångar (»Lärda Tidningar» och »Dagligt Allehanda»). Slutligen har hon ägnat sig åt moraliska, pedagogiska och religiösa skrifter, särskilt rörande flickuppföstran. Mycken översättningslitteratur har också redovisats.

Dessa kapitel är ett forskningsbidrag av stort värde i sig själva, mer omfattande än vad som behövs för att teckna bakgrunden till de skönlitterära författarna. De kan ge uppslag till mycken fortsatt forskning. Att universitetskansler Johan Skytte var den förste i Sverige som författade en feministisk text (en plädering för kvinnors tillträde till statliga ämbeten, 1626) måste ju locka till närmare undersökning. Varför just han? Götisk patriotism? Utländskt pedagogiskt inflytande? RN:s fascinerande fynd beträffande naturrättens inflytande på debatten om hustruns underordning under mannen förtjänar att undersökas närmare av jurister och filosofer. Borde inte en teolog titta närmare på de teologiska avhandlingar som skrevs emot kvinnliga präster? Pietisters och herrnhutares sätt att lägga vikt vid Gal. 3:28 (»här är icke träl eller fri, här är icke man och kvinna» . . .) bemöttes där med Gen. 3:16 (»din man . . . skall råda över dig»). Det framhölls som otänkbart, att en kvinna i predikstol skulle förkunna för hela församlingen, alltså också för sin man, och sen gå hem och lyda honom. Av presshistoriskt intresse torde vara t. ex. utgivningen av ett helt tidskriftsnummer ägnat kvinnofrågor redan 1751 (»Den Wälmenade Patrioten»).

Läsarens nyfikenhet väcks ideligen, och spännande samband anas, t. ex. mellan pietismens och herrnhutismens kvinnouppskattning och det faktum, att alla våra tidiga kvinnliga författare hade nära beröring med pietism eller herrnhutism. Men RN håller sig karaktärsfast till sitt analyschema och lämnar det nya stoffets lockande möjligheter åt kommande forskning.

Framför allt ger de lärdomshistoriska kapitlen goda möjligheter för kommande undersökningar av kvinnouppfattningen hos skönlitterära författare under 1600- och 1700-talen som inte tagits upp i avhandlingens.

Bibliografiskt sett är materialet gediget och pålitligt presenterat, och analyserna ur de fyra aspekterna försiktiga och måttfulla. Respekten för texterna har snarare överdrivits än motsatsen. Tyvärr återges textförfattarnas ståndpunkter ideligen på ett betungande sätt i direktcitat – ofta på latin – i stället för att sammanfattas, även när ingen större tvekan råder om tolkningen.

Kapitlen om de skönlitterära författarna verkar magrare än de lärdomshistoriska. Analysmetodens begränsningar märks mer när det gäller skönlitte-

rärt stoff, och en del har redan sagts om de kvinnliga författarnas feminism av tidigare forskare. RN fördjupar och nyanserar bilden i diskussion med dem. Relativt få nämns emellertid. Jag saknar t. ex. Lunda-docenten Hilma Borelius, som i en tidigare generation intresserade sig för Brenner, Nordenflycht och Lenngren ur samma aspekt som RN anlagt.

Kristina ser hon huvudsakligen som en representant för den patriarkala kvinnosynen. Visserligen hade drottningen en avancerad utbildning, levde ett emanciperat liv (som gjorde henne till beundrad förebild bland franska preciöser), och visade medvetenhet om rådande kvinnoförtryck genom att påpeka det brottsliga i att kvinnor bara gavs två möjligheter i livet: att gå i kloster eller att bli en mans slav. Men allt detta hindrade inte, att Kristina hela livet behöll det kvinnoförakt hon uppfostrats i, ansåg kvinnorna av naturen svaga, psykiskt och fysiskt underlägsna männen, något som uppfostran och utbildning inte kunde råda bot på. De borde därför inte ha inflytande i samhället och framför allt inte vara regenter. Sig själv betraktade hon naturligtvis som ett undantag, men bidrog till att avskaffa kvinnlig tronföljd i Sverige 1650. Hennes antifeministiska ståndpunkt i en dåtida vetenskaplig debatt om kvinnor som regenter är således en av orsakerna bakom vår nuvarande situation med en Karl Gustav och inte en Kristina på tronen.

Det mesta som anförs om Sophia Elisabeth Brenner är nytt, eftersom hon tidigare inte ägnats någon forskning. I dåtiden var hon inte helt okänd utomlands som en lärd författarinna och nämns tidigt av Ludvig Holberg. Att vara kvinna och författare betydde i dåtiden att bryta mot den kvinnliga rollen, även om man som Brenner levde ett »normalt» liv som hemmafru och födde 15 barn. RN:s frågebatteri kan tyckas mindre adekvat när det gäller en författare av brukspoesi, som mest skrivit bröllops- och begravningsdikter, anpassade efter mottagarens situation och känslor. Men Brenner klarar eldprovet och framstår med intressant intellektuell profil och större konsekvens i sitt ställningstagande än Kristina.

Hon bekämpade ihärdigt i sina båda diktsamlingar (1713 och 1732) synen på kvinnan som en underlägsen varelse, kallade henne i stället »den Högstas bild» (dvs. Guds avbild enligt skapelseberättelsen i I Mos. 1:27) och pläderade dessutom på alla sätt som stod henne till buds för att kvinnor skulle få boklig bildning. Det kallade hon att arbeta för kvinnans »sak». Via en svärson, som med hennes hjälp disputerade i Uppsala på en doktorsavhandling om *Mulieres Philosophantes* 1699, fick hon presenterat i betryggande form ett för dåtiden omfattande förslag för kvinnors bildning.

Men naturligtvis har hon mycket att ge av feministisk betydelse, som inte fångas upp av ett fyrdelat frågeformulär. Vad betydde det för henne för kvinnors självkänsla, att vardagsserfarenheter som våndan inför förestående förlossning och lyckokänslan efter barnets födelse uttrycktes i konstrika sonetter? Eller att den första boken i förlossningskonst recenserades i spirituella verser?

Hedvig Charlotta Nordenflycht framstår som den mest betydande svenska tänkaren över kvinnors situation under de två århundradena, med klar uppfattning av den procedur som vi nu kallar »könsrollsindoktrinering». Som upplysningsentusiast talar hon för kunskap och sanning i flickutbildning; som yrkesförfattare – ekonomiskt beroende av sin penna – kräver hon yrkesarbete för kvinnor; som älskande i också intellektuellt givande förhållanden till olika män skisserar hon jämställdhet mellan makar.

RN framhåller omsorgsfullt, att hon inte kan betraktas som originell i ett internationellt perspektiv. Att hon var en stimulerande föregångare i Sverige framgår av att hon inspirerade Gyllenberg m. fl. medlemmar av Tankebyggarorden till uppsatser över feministiska ämnen och redaktör Catharina Ahlgren till utgivande av feministiska tidskrifter.

I behandlingen av Anna Maria Lenngren visar sig RN:s metod, att endast använda sig av författarnas explicita uttalanden om sin ståndpunkt, föga givande. Vad skall man göra med en författare som inte är bekännare, utan kvick, dubbelbottnad, självvironisk berättare? RN ifrågasätter den skillnad forskningen sedan länge konstaterat mellan mamsell Malmstedt och fru Lenngren. »Några ord till min kära dotter» kan emellertid enligt RN:s grundliga granskning inte utsäga någonting om Lenngrens egna åsikter, eftersom den är en kvick kompilation av gängse tankar i dåtida massmedia. Någon utveckling av författarens kvinnosyn kan ej bevisas. Hon torde enligt RN ha varit en »moderat feminist» hela livet.

Här skulle man gärna ha sett att RN:s metod kompletterats med några modernare, t. ex. en analys av Lenngrens implicit uttryckta attityder i berättande texter. Med så många giftiga kvinno- karikatyrer, så många utbroderingar på vers av misogynia anekdoter, till yttermera visso ofta skrivna ur maskulin berättarsynvinkel, så mycken hänfullhet mot Nordenflychts feminism verkar betyget »moderat feminism» inte riktigt adekvat. Det patriarkala fiktionsmönstret med dess antifeministiska drag har uppenbart utövat ett betydligt större inflytande på Lenngren än på Brenner och Nordenflycht.

Ett helhetsomdöme om Kvinnosyn i Sverige är svårt att ge, eftersom avhandlingen dels kommer med så mycket nytt och kan ge stöd och inspira-

tion till kommande forskning, dels upplevs som otillfredsställande ur metodisk synpunkt.

Den är i varje fall ett betydande tillskott till vår 1600- och 1700-talsforskning, ökar kännedomen om centrala kvinnliga författare och kan ge stoff till modernisering av undervisningen i de båda århundradenas litteratur.

Karin Westman Berg

Leif Landen: *Gudmund Jöran Adlerbeth. En biografisk och litteraturhistorisk studie med tonvikt på Poetiska Arbeten 1803.* (Akad. avh. Lund.) CWK Gleerup Bokförlag. Lund 1973.

Med Leif Landens avhandling (gamla ordningen) har vi fått den första grundliga presentationen av Adlerbeths lyriska produktion, en insiktsfull behandling av hans översättningsverksamhet och dessutom en värdefull biografi över författaren. Adlerbeths bidrag som dramatiker, som reseskildrare och som politisk kommentator berörs endast flyktigt. Man hoppas att Leif Landen ska samla allt sitt vetande om Adlerbeth till en monografi som belyser skaldens hela insats.

Avhandlingen ger respekt för den kunnighet och den säkerhet med vilken Landen rör sig i det slutande 1700-talets litteratur, då tankar och stilar står bredvid varandra, bryter sig mot varandra och glider in i varandra. Den som utnyttjar personregistret och innehållsförteckningens underrubriker ska finna att snart sagt ingen av det upplysta århundradets diskussioner blivit försummad. I sin synpunktrikedom är boken en gruva men det måste erkännas att den ibland kan vara svårbruten: de mest intressanta iakttagelser kan döljas i en fotnot.

Mot stilens klarhet skulle klassicisten Adlerbeth inte ha haft något att invända.

Inför den kritik som i det följande ska riktas mot avhandlingen är det angeläget att framhålla att den i hög grad bygger på det material Landen själv försett oss med. Det är inte fråga om att visa att han borde ha tagit upp också andra problem till behandling utan om att visa att han av försiktighet stannat upp för tidigt i sina resonemang. De iakttagelser han gjort tillåter fler och mer preciserade slutsatser än de han dragit.

Försiktigheten präglar hela uppläggningsen av verket.

I ett inledande biografiskt kapitel läser man: »Kontrasten mellan Gustaf III:s frigjorda hov och Adlerbeths ursprungsmiljö måste emellertid ha varit stark. Poetens moralistiska begrepp om anständighet, seder och gott uppförande dikterades säkerligen av de normer han insupit i barndoms-hemmet.» – »Till skillnad från så många andra 1700-talsdiktare frigjorde sig Adlerbeth aldrig

från sin tidiga ungdoms moraliska och religiösa föreställningar.» Detta påstående – än så länge är det ju bara ett påstående – öppnar möjligheten för en intressant undersökning: i Adlerbeths fall skulle vi kunna studera hur en intelligent man ur kulturkonserverig omgivning reagerade på de stora frågor hans upplysta samtid debatterade. Vi skulle se något av upplysningstankarnas genomslagskraft. Tyvärr har Landen inte i fortsättningen följt den linjen, som kunde ha gett avhandlingen en stadga som den saknar. I stället kommer han flera gånger att ifrågasätta den – förmodligen riktiga – bedömning han här gjort.

Något klart formulerat mål för undersökningen ställs inte upp. Man finner ingenting av tes som ska prövas och boken slutar ganska abrupt utan någon sammanfattning av det man kommit fram till. En antydning till presentation av ett syfte med avhandlingen finner man i inledningskapitlet: dels finns i Adlerbeths dikter »lyriska förtjänster» som är värda att studeras, dels är han genom sin diktning en av tidens tongivande litterära gestalter. Målet tycks vara, fast det inte utsågs, att visa hur Adlerbeths diktning förhåller sig till bl. a. samtidens.

Avhandlingen är planerad som en »tematisk undersökning» (s. 45). »Tema» kan vara en vag term och innehållsförteckningen visar en oklarhet som får besvärliga konsekvenser. Kapitelrubrikerna är inte kongruenta: Stoicism, Förgängelse-temat, Metafysik, religion och vetenskap, Det sociala temat, Naturskildring, Nordiskt och klassiskt. »Naturskildring» är givetvis inte ett tema. Under Nordiskt och klassiskt tar Landen inte upp något tema utan diskuterar framförallt Adlerbeths översättningsteknik. Frågor på helt olika plan blandas: Förgängelse-temat kan, ex. då det gäller frågan om »ärans intighet», delvis föras in under frågan om Adlerbeths stoicism; Stoicismen kunde underordnas Religion och metafysik; under Det sociala temat tas bl. a. upp frågor som kunde planeras under Religion. Oklarheten sträcker sig till underrubrikerna men är där mindre allvarlig; ett detaljproblem som »klassiska allusioner» samordnas med verkligt centrala och sammanfattande rubriker som »religiös utveckling».

Den stora nackdelen med en uppläggningsen av denna art är att den inte ger någon överblick över Adlerbeths insats. Den tematiska genomgången ger intressanta synpunkter på Adlerbeths relation till stoicismen, på hans tankar om förgängelsen, hans naturvetenskapliga idéer, hans uppfattning av lyx och bondeliv etc. Men tidens centrala frågor var av högre dignitet: hur skulle den upplyste förhålla sig till religionen, till känslans krav mot förnuftet, till vetenskapens pretentioner att lösa livets problem, till de politiska och sociala frågorna. Något försök att sammanfattande analysera